

Jacek Pyżalski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
pyzalski@amu.edu.pl <https://orcid.org/0000-0001-5817-276X>

DZIECI Z UKRAINY W POLSKICH SZKOŁACH – MAPA ISTOTNYCH KWESTII

CHILDREN FROM UKRAINE IN POLISH SCHOOLS – MAP OF IMPORTANT ISSUES

Abstrakt: Tak bazując na raportach diagnostycznych przygotowanych przez organizacje pozarządowe wskazuje i krótko omawia kluczowe kwestie związane z edukacją dzieci z Ukrainy, którzy przybyli do Polski w wyniku kryzysu wojennego. Skupia się on na takich kwestiach jak organizacja edukacji (w powiązaniu z legislacją), przygotowanie merytoryczne nauczycieli, relacje rówieśnicze oraz relacje dorosłych z rodzicami/opiekunami dzieci z Ukrainy i obciążenia zawodowe (stresory) związane z pracą polskich nauczycieli w tym obszarze.

Słowa kluczowe: dzieci uchodźców z Ukrainy, edukacja, raporty diagnostyczne

Abstract: Based on diagnostic reports prepared by non-governmental organisations (NGOs), it identifies and briefly discusses key issues related to the education of children from Ukraine who arrived in Poland as a result of the war crisis. It focuses on issues such as the organisation of education (in relation to legislation), the professional preparation of teachers, peer and adult relations with arents/guardians of Ukrainian children and the professional burdens (stressors) associated with the work of Polish teachers in this area.

Keywords: children of refugees from Ukraine, education, diagnostic reports

Wprowadzenie

Sytuacja dzieci, które w wyniku działań wojennych przybyły do polskich szkół po wybuchu wojny w lutym 2022 roku jest bardzo zróżnicowana (uwarunkowana sytuacją i doświadczeniami poszczególnych osób oraz placówek edukacyjnych). Co więcej, sytuacja ta jest dynamiczna – obserwuje się bowiem zmiany w sytuacji, wynikające zarówno ze zmieniających się rozwiązań organizacyjnych, jak i postaw polskiego społeczeństwa wobec uchodźców wojennych z Ukrainy, w tym dzieci. W tym artykule przedstawiam sześć istotnych kwestii dla organizacji edukacji i wychowania dzieci – uchodźców wojennych z Ukrainy. Oczywiście są to problemy, które wydają się najistotniejsze, nie wyczerpują one jednak listy wyzwań związanych z edukacją dzieci-uchodźców wojennych z Ukrainy. Pomiąłem w tym tekście chociażby kwestię traumatycznych a w przypadku niektórych dzieci skrajnie traumatycznych doświadczeń wojennych młodych ludzi, którzy przybyli z Ukrainy. Niewątpliwie jednak konieczność znalezienia (a właściwie) ciągłego poszukiwania rozwiązań związanych z tym bezprecedensowym wyzwaniem wciąż istnieje) (Pogorzała, 2023; Stoch, 2023). Warto tutaj dodać, że ze względu na to, iż osoby z Ukrainy osiedlają się w Polsce nierównomiernie – to odsetek dzieci, które zwiększyły populację placówek edukacyjnych jest bardzo zróżnicowany. Przykładowo w wielu szkołach populacja uczniów zwiększyła się o 5 punktów procentowych wobec tej jaka była przed pierwszą falą migracji uchodźczej. Nie brakuje jednak szkół, których populacja zwiększyła się o jedną trzecią, a nawet wyższy odsetek nowoprzybyłych dzieci (Pyżalski i in., 2022). Do tego problemu dochodziła też znaczna fluktuacja uczniów z Ukrainy ze względu na przeprowadzkę ich rodzin w inne miejsca lub powrót na Ukrainę oraz często obserwowana niska frekwencja na zajęciach (Pyżalski i in., 2022; Tędziągolska i in., 2022).

Rozważania ilustrowane są wynikami badań przeprowadzonych przez Fundację Szkoła z Klasą (FSzK) (Pyżalski i in., 2022) oraz Centrum Edukacji Obywatelskiej (CEO) (Tędziągolska i in., 2022; 2023). Warto dodać, że badania koordynowały organizacje pozarządowe, które nie tylko podjęły się diagnozy sytuacji, ale także w sposób profesjonalny i systematyczny oraz na szeroką skalę, prowadziły i nadal prowadzą wsparcie dla placówek edukacyjnych, które przyjęły dzieci z Ukrainy.

Pierwszy z raportów, to przygotowany przez wspomnianą wcześniej Fundację Szkoła z Klasą, pt. *Razem w klasie: Dzieci z Ukrainy w polskich szkołach: potencjały i wyzwania w budowaniu wielokulturowej szkoły w kontekście wojny w Ukrainie według nauczycieli i nauczycielek: raport z badania* (Pyżalski i in., 2022). Dane na podstawie, których został on przygotowany zebrano w czerwcu

2022 roku w oparciu o badania 71 szkół, które przyjęły młodych ludzi z Ukrainy. Dane ilościowe mają zatem charakter historyczny, choć wskazują na pojawianie się określonych problemów, których skala obecnie rośnie. Dane te mogą także, w pewnym zakresie, stanowić podstawę do porównań z sytuacją, z jaką mamy do czynienia obecnie. Dane te uzupełnia przeprowadzony z użyciem odmiennej metodologii raport CEO (Tędziagolska i in., 2022). Były to badania jakościowe, w ramach których zostało przeprowadzone 100 wywiadów w sześciu szkołach podstawowych i ponadpodstawowych, goszczących uczniów – uchodźców z Ukrainy. W wywiadach brali udział ukraińscy i polscy uczniowie oraz ich rodzice, dyrektorzy, nauczyciele, szkolni pedagodzy i psychologowie, asystenci międzykulturowi oraz personel techniczny i przedstawiciele otoczenia szkoły. Badania te pozwoliły na bliższe rozpoznanie kontekstu działań szkół oraz przyjrzenie się konkretnym rozwiązaniom, które placówki te wprowadziły na swoim terenie.

Wreszcie trzeci, najnowszy raport (Tędziagolska i in., 2023) także przygotowany na zlecenie CEO, pt. *Uczniowie uchodźczy w polskich szkołach. Gdzie jesteście u progu kolejnego roku szkolnego?* wydano we wrześniu 2023 roku. Badacze zastosowali tutaj szereg interesujących rozwiązań metodologicznych prowadząc obserwacje w szkołach, wywiady z ukraińskimi matkami i dziećmi (w diadach) oraz podobnie jak w badaniach przedstawionych w poprzednim raporcie CEO – wywiady z osobami zatrudnionymi w szkołach oraz osobami z otoczenia szkoły (np. zatrudnionymi w organizacjach pozarządowych lub jednostkach samorządu terytorialnego). Wyniki ostatniego raportu wyraźnie wskazują, iż sytuacja i postawy osób zaangażowanych w organizację i realizację edukacji dzieci uchodźczych uległy zmianie – co wymaga też odpowiednich zmian w metodyce prowadzenia działań tego rodzaju. W wielu miejscach w tekście raporty te będą cytowane z zastosowaniem podanej wyżej numeracji (w kolejności ich przedstawiania).

Legislacja i organizacja edukacji dzieci z Ukrainy

Edukację dzieci z Ukrainy regulują przepisy, zarówno te wcześniej istniejące, jak i te, które zostały stworzone doraźnie. W pierwszym, okresie jakości tych przepisów była dosyć wysoko oceniana przez dyrektorów (Pyżalski i in., 2022). Wyjątkiem były tu przepisy dotyczące klasyfikacji i wymagań egzaminacyjnych oraz ich dostosowania do uczniów uchodźców. Te właśnie przepisy były oceniane najbardziej krytycznie (Pyżalski i in., 2022). Tego typu sytuacja wyraźnie wskazuje na potrzebę konsultowania rozwiązań prawnych ze środowiskiem

oświatowym oraz szybkiego reagowania na wady legislacyjne, czy potrzebę zmiany legislacji w związku ze zmieniającą się sytuacją. Brak takich reakcji wiąże się z ryzykiem poważnych trudności placówek w obszarze prowadzenia skutecznej edukacji dzieci z Ukrainy.

Uczniowie z Ukrainy byli i są najczęściej przyjmowani do istniejących oddziałów klasowych albo też uczyli się w tzw. oddziałach przygotowawczych, które zorganizowano w ok. 40% szkół z pierwszego badania (Pyżalski i in., 2022). Warto zwrócić uwagę, że dłuższe doświadczenia z tą ostatnią formą kształcenia pozwoliły na sformułowanie zarówno korzystnych, jak i krytycznych jej ocen (Tędziągolska i in., 2023). Obok zalet związanych z możliwością przygotowania językowego, niezbędnego do dalszej nauki w polskiej szkole oraz zbudowania poczucia bezpieczeństwa, badacze zidentyfikowali następujące problemy, które w różnym natężeniu występują w poszczególnych placówkach:

- „Zbyt duża liczebność oddziałów
- Łączenie w jednej klasie dzieci w różnym wieku, o różnych potrzebach edukacyjnych i emocjonalnych
- Demotywiący brak oceniania
- Brak integracji i brak kontaktu z „żywym” językiem polskim
- obniżona motywacja
- i możliwości nauki języka
- Niska motywacja i frekwencja uczniów
- Trudności w dołączaniu uczniów z OP do mieszanych klas na pojedyncze lekcje
- Ograniczone możliwości przenoszenia uczniów do klas mieszanych
- Brak strategii przekierowywania uczniów do klas mieszanych
- Wybiórczy program nauczania, OP stają się „przechowalniami”, gdzie uczniowie niewiele się uczą” (Tędziągolska i in., 2023).

Niektóre z tych problemów są niezależne od placówki (np. fluktuacja młodych ludzi w oddziałach), podczas gdy innym można zapobiegać. Przykładowo brak integracji z uczniami z poza oddziału, można zredukować poprzez planowanie części zajęć uczniów z oddziału jako zajęć wspólnych z polskimi uczniami.

Tędziągolska i in. (2023) wskazują dodatkowo na obserwowane obecnie, w niektórych placówkach, tworzenie się w polskich szkołach klas cudzoziemskich, o złej opinii, w których nauczyciele nie chcą uczyć lub mają poczucie bardzo dużego obciążenia.

Przygotowanie nauczycieli do pracy z dziećmi z Ukrainy

Diagnozy pierwszego raportu wyraźnie wskazują, iż stanowcza większość nauczycieli nie tylko nie miała większych doświadczeń w pracy z dziećmi z Ukrainy, ale także w zakresie pracy z dziećmi z innych kultur/krajów w ogóle. Wiele uczniów z Ukrainy przed pierwszą uchodźczą falą miało ok 4% nauczycieli a 9% miało w swoich klasach uczniów z wielu krajów/kultur. Zatem w przypadku wielu nauczycieli/nauczycielek praca z uczniami z Ukrainy była pierwszym doświadczeniem pracy z niepolskimi uczniami (Pyżalski i in., 2022). To, że doświadczenia takie były bardzo pomocne w skutecznym działaniu szkół na rzecz dzieci z Ukrainy potwierdziły badania CEO opublikowane w drugim raporcie (Tędziagolska i in., 2022). Jak wskazują ci autorzy (Tędziagolska i in., 2022) „czynnikami ułatwiającymi aklimatyzację uczniów ukraińskich w pierwszym okresie były wcześniejsze doświadczenia szkoły w pracy z uczniem cudzoziemskim, posiadanie w kadrze osób mówiących po ukraińsku lub rosyjsku, wreszcie obecność ukraińskich uczniów z migracji przedwojennej. W przypadku braku doświadczeń, proces przyjmowania nowych uczniów miał charakter spontaniczny i zależał od kompetencji oraz motywacji pojedynczych nauczycieli”. Widać z tego jak ważna była (choć bardzo zaniedbana) kwestia metodycznego przygotowania nauczycieli na przyjęcie uczniów z Ukrainy. Nie zawsze bowiem spontaniczne działania, nawet podyktowane dobrymi intencjami, przynoszą pozytywne skutki.

Aklimatyzacja dzieci uchodźczych w polskich szkołach

Jak wskazują autorzy drugiego raportu (Tędziagolska i in., 2022) „czynnikami ułatwiającymi aklimatyzację uczniów ukraińskich w pierwszym okresie były wcześniejsze doświadczenia szkoły w pracy z uczniem cudzoziemskim, posiadanie w kadrze osób mówiących po ukraińsku lub rosyjsku, wreszcie obecność ukraińskich uczniów z migracji przedwojennej. Jednocześnie warto wskazać, że co jest zrozumiałe znajomość ukraińskiego wśród nauczycieli jest bardzo rzadka. Z kolei rosyjski, którym włada około 1/3 nauczycieli nie zawsze akceptowany jest, jako język agresora, przez ukraińskich uczniów i ich rodziny (Pyżalski i in., 2022). Niestety, jak wskazują dane przywołane powyżej dotyczące doświadczeń nauczycieli (Pyżalski i in., 2022), nauczyciele bardzo rzadko mieli wcześniej wiele okazji do pracy nie tylko z dziećmi z Ukrainy, ale także innych krajów/kultur. Zatem w wielu szkołach to kompetencje i zaangażowanie poszczególnych nauczycieli decydowało o jakości edukacji dzieci-uchodźców z Ukrainy.

Relacje rówieśnicze

W początkowym okresie po przyjęciu uczniów ukraińskich do szkół nieprzychylnie wypowiedzi innych młodych ludzi na ich temat było rzadkością (Pyżalski i in., 2022).

Badania z drugiego raportu CEO dostarczają tu spójnego obrazu – konflikty między uczniami polskimi i ukraińskimi występowały zdaniem respondentów w tych badaniach bardzo rzadko (Tędziągolska i in., 2022).

W kontekście relacji rówieśniczych znaczącą kwestią jest sposób traktowania polskich i ukraińskich dzieci na poziomie wymagań, choćby tych dotyczących nauki, czy innych obowiązków. Warto zauważyć, że w pierwszym okresie odczuwanie niesprawiedliwości było bardzo rzadko spostrzegane wśród uczniów przez nauczycieli (Pyżalski i in., 2022). Wyniki pierwszego raportu (Pyżalski i in., 2022) wskazują, że o takim poczuciu dzieci w ogóle nie mówiły lub mówiły o tym pojedyncze dzieci raportuje 51,3% nauczycielek/nauczycieli). Występowanie tego problemu na większą skalę obserwuje 2,9%, a u połowy swoich uczniów 5,3% badanych. Należy tu podkreślić, że o ile na początku, w pierwszym etapie jasne i akceptowane przez polskich uczniów było to, że dzieci z Ukrainy mają specjalne przywileje, o tyle utrzymywanie takiego stanu obecnie wydaje się niekorzystne. Autorzy najnowszego raportu (Tędziągolska i in., 2023) zidentyfikowali sytuacje, gdzie polscy uczniowie czuli się sfrustrowani i traktowani niesprawiedliwie w kontekście odmiennych kryteriów. Łatwo wyobrazić sobie, że tego typu doświadczenia mogą przekładać się na tworzenie negatywnych postaw w stosunku do całej grupy. Jednocześnie tam, gdzie wdrożono jednolite kryteria nauczyciele często wskazują na trudności z ich egzekwowaniem od ukraińskich uczniów (Tędziągolska i in., 2023).

Jednocześnie już pierwszy ilościowy raport (Pyżalski i in., 2022) pokazał, że choć bezpośrednia agresja rówieśnicza wobec dzieci z Ukrainy była rzadka to jednak występowała. Co pięćdziesiąty nauczyciel wskazał, że połowa dzieci lub więcej w klasach, które uczy wypowiadała się nieładnie o dzieciach z Ukrainy (Pyżalski i in., 2022).

Relacje rodziców/opiekunów dzieci z Ukrainy z rodzicami/opiekunami dzieci z Polski

Bardzo interesującym aspektem z punktu widzenia integracji dzieci uchodźczych jest integracja na poziomie rodziców dzieci. Jest to bardzo istotne, gdyż negatywne relacje na tym poziomie z pewnością przekładałyby się na negatywne relacje rówieśnicze. Ale rozważając sprawę pozytywnie – przyjaźnie

i współdziałanie rodziców może mieć pozytywne przełożenie na relacje dzieci. I znów pierwszy raport pokazał generalnie dobre kontakty i aktywności w kontekście relacji rodziców polskich i ukraińskich. Około jedna trzecia nauczycieli wskazała, że połowa lub więcej polskich rodziców angażowała się w ich środowiskach w akcje wspierające dzieci z Ukrainy a zdaniem 16% nauczycieli podobny odsetek polskich rodziców poszukiwał relacji z ukraińskimi rodzicami. Niestety zmieniająca się sytuacja polityczna zmieniła tę sytuację na gorsze (Tędziagolska i in., 2023).

Obciążenia nauczycieli związane z edukacją dzieci z Ukrainy

Z punktu widzenia radzenia sobie nauczycieli warto przyjrzeć się bliżej tym aspektom edukacji dzieci z Ukrainy, które okazały się najtrudniejsze w kilka miesięcy po dołączeniu do szkół pierwszej fali dzieci uchodźczych. Poniżej przedstawiono ranking subiektywnie odczuwanych trudnych aspektów (łącznie odsetek respondentów udzielających odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak”)

1. Problemy z ocenianiem i klasyfikowaniem dzieci z Ukrainy – 56,5%
2. Problemy z wyznaczaniem celów edukacyjnych, gdy trudno określić, jak długo te dzieci zostaną w szkole – 55,8%
3. Przepisy dotyczące edukacji dzieci z Ukrainy niesprzyjające skutecznej pracy – 38,9%
4. Duża fluktuacja dzieci, które przybyły w wyniku wybuchu wojny (dzieci przychodzą na krótko, wyjeżdżają) – 38,9%
5. Trudności z porozumiewaniem się z dziećmi z Ukrainy – 37,5%
6. Słabe zaangażowanie w naukę dzieci, które przybyły w wyniku wybuchu wojny – 35,9%
7. Różnice w normach i zasadach wychowywania dzieci ukraińskich i polskich – 30,2%
8. Trudności w przystosowaniu się dzieci z Ukrainy do polskiego systemu edukacji – 27,3%
9. Silne emocje przejawiane przez dzieci, które przybyły w wyniku wybuchu wojny – 22,7%
10. Problemowe zachowania dzieci z Ukrainy wobec rówieśników – 16,4%
11. Stereotypowe, negatywne opinie uczniów na temat osób pochodzenia ukraińskiego z doświadczeniem uchodźczym – 11,7%
12. Problemowe zachowania dzieci z Ukrainy wobec nauczycieli/nauczycielek – 11,1%

Na samym szczycie rankingu znajdują się problemy z ocenianiem i klasyfikowaniem dzieci z Ukrainy oraz związane z wyznaczaniem celów edukacyjnych. To trudności związane zarówno ze skutecznością jak i poczuciem sensu pracy doświadczanym przez nauczycieli. W dalszej kolejności, ale wciąż często doświadczane są problemy związane z dużą fluktuacją ukraińskich uczniów, ocenianą jako bardzo silne obciążenie przez niemal 40% nauczycieli/nauczycielek. W jej konsekwencji mogły pojawiać się trudności w przystosowaniu się dzieci, ich małe zaangażowanie. W tej grupie równie obciążająca (niemal 40%) okazuje się kwestia przepisów ocenianych jako nieskuteczne. Nieco mniej osób wskazało na kwestie komunikacyjne wynikające z niewystarczających kompetencji językowych (37,5%). Warto zauważyć, że ważność tych czynników obciążających potwierdziły także badania obydwu raportów CEO (Tędziągolska i in., 2022; 2023).

Mniej powszechnie odczuwane były obciążenia związane z radzeniem sobie z silnymi emocjami uczniów i uczennic przybyłych oraz ich zachowaniem. Co dziesiąty nauczyciel/ka wskazywał na duże trudności w radzeniu sobie ze stereotypowymi, negatywnymi opiniami uczniów/uczennic na temat osób pochodzenia ukraińskiego z doświadczeniem uchodźczym, z czego jedynie połowa (5%). Najnowszy raport CEO – choć nie daje wskaźników ilościowych, pozwala formułować przypuszczenia dotyczące większego rozpowszechnienia tego problemu na obecnym etapie.

Podsumowanie

Analizy przedstawione nawet w tak krótkim i z konieczności nie „mapującym” wszystkich problemów tekście, wyraźnie pokazują, że organizacja edukacji dzieci z Ukrainy wymaga wielosektorowej i interdyscyplinarnej koncepcji oraz poważnego wysiłku organizacyjnego. Dodatkowo, poszczególne środowiska i placówki bardzo się różnią, co wymaga podejścia zindywidualizowanego a także zindywidualizowanej diagnozy. Kluczowy wydaje się tutaj temat wsparcia o charakterze systemowym, szczególnie dla tych placówek, w których uczą się wiele dzieci z Ukrainy.

References

- Pyżalski, J., Łuczyńska, A., Kata, G. J., Plichta, P., Poleszak, W. P. (2022). *Razem w klasie: Dzieci z Ukrainy w polskich szkołach: potencjały i wyzwania w budowaniu*

- wielokulturowej szkoły w kontekście wojny w Ukrainie według nauczycieli i nauczycielek: raport z badania.* Fundacja Szkoła z Klasą.
- Pogorzała, E. (2023). System oświaty w Polsce wobec napływu dzieci-uchodźców wojennych z Ukrainy po 24 lutego 2022 roku. *Acta Politica Polonica*, 1(55), 113–121. <https://doi.org/10.18276/ap.2023.55-07>
- Stoch, M. (2023). Rozwiązania na rzecz integracji dzieci i młodzieży w szkołach krakowskich po wybuchu wojny w Ukrainie. Wnioski z badania pilotażowego. *Krakowskie Studia Małopolskie*, 1(37), 41–77.
- Tędziagolska, M., Walczak, B., Żelazowska-Kosiorek, A. (2022). *Szkoła zróżnicowana kulturowo. Wyzwania i potrzeby związane z napływem uczniów z Ukrainy. Raport z badania jakościowego wykonanego na zlecenie Centrum Edukacji Obywatelskiej.* Centrum Edukacji Obywatelskiej w Warszawie.
- Tędziagolska, M., Walczak, B., Wielecki, K. M. (2023). *Uczniowie uchodźczy w polskich szkołach. Gdzie jesteśmy u progu kolejnego roku szkolnego? Raport z badania jakościowego wykonanego na zlecenie Centrum Edukacji Obywatelskiej.* Centrum Edukacji Obywatelskiej w Warszawie.